

Ansökan om vattenverksamhet enligt 11 kap Miljöbalken
Gryaabs Transporttunnlar och Hamnbanan
Göteborgs stad, Västra Götalands län

Kulturmiljöunderlag till MKB

2016-05-17

Postadress: Trafikverket, 405 33 Göteborg

E-post: trafikverket@trafikverket.se

Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: Kulturmiljöunderlag till MKB

Författare: Hanna Hjalmarsson, Enviroplanning AB

Foto: Hanna Hjalmarsson (ej historiska)

Dokumentdatum: 2016-05-17

Ärendenummer:: TRV 2015/34192

Version: 1.0

Kontaktperson: Andreas Gustafsson, Trafikverket

Innehåll

Inledning 4

Bakgrund och syfte 4

Arbetsmetod 4

Historisk översikt 6

Områdets utveckling 6

Eriksbergs mekaniska verkstad 9

Juvelkvarnen 12

Skyddad bebyggelse 15

Karaktärisering 16

Eriksbergs mekaniska verkstad 16

Juvelkvarnen 21

Kulturhistoriskt värde 27

Eriksbergs mekaniska verkstad 27

Juvelkvarnen 27

Källförteckning 28

Tryckta källor 28

Otryckta källor 28

Inledning

Bakgrund och syfte

Trafikverket utarbetar nu tillståndsansökan för vattenverksamhet för de båda projekten Hamnbanan och Gryaabs transporttunnlar. Hamnbanan kommer på sträckan Eriksberg-Pölsebo att byggas som ett nytt dubbelspår, vilket till stor del kommer att anläggas under mark, dels i bergtunnlar och dels i betongtunnlar eller betongtråg genom områden i jord. I läget för Hamnbanans tunnlar har Gryaab idag två transporttunnlar. När Hamnbanan byggs kommer transporttunnlarnas funktion att upphöra, vilket innebär att de måste ersättas med nya bergtunnlar. Trafikverket projekterar och bygger därför ersättningstunnlarna. Hamnbanan och Gryaabs transporttunnlar går in som två skilda ansökningar till Mark och Miljödomstolen, men projektens påverkansområden sammanfaller till stor del, varför följande handling är gemensam för de båda projekten.

Kulturmiljöunderlaget utgör underlag till MKB i ansökan om vattenverksamhet för projekten. Syftet med kulturmiljöunderlaget har varit att beskriva den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse som riskerar att påverkas av vibrationer eller grundvattensänkning med anledning av projekten, se figur 1 på motstående sida.

Arbetsmetod

Utgångspunkten för kulturmiljöunderlaget är den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse med grundvattenkänslig grundläggning som ligger inom projektens påverkansområden för grundvattenpåverkan, samt samtlig kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som identifierats inom projektens påverkansområde för vibrationer. De identifierade byggnaderna ingår i områdena F.d. Eriksbergs varv och Kvarnen Tre Lejon i Göteborgs bevarandeprogram (Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – ett program för bevarande). Ett antal av byggnaderna skyddas även med förvanskningsskydd i detaljplan.

Beskrivningen av de utpekade miljöernas karaktär, historia och kulturhistoriska värde har gjorts utifrån befintliga kulturmiljöunderlag och annan relevant litteratur, utifrån inventering och analys i fält samt genom analys av historiska kartor och fotografier. Miljöerna har även fotodokumenterats och illustrerats med kartor. Beskrivningen av kulturhistoriskt värde har inom ramen för detta kulturmiljöunderlag avgränsats till den bebyggelse som ligger inom projektens påverkansområden.

Teckenförklaring

- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse med risk för påverkan
- Förvanskningsförbud i detaljplan, q (8 kap. PBL)
- Göteborgs kommunala bevarandeprogram (8 kap. PBL)
- Påverkansområde grundvatten, Hamnbanan
- Påverkansområde grundvatten, Gryaabs transporttunnlar
- Påverkansområde vibrationer, Hamnbanan och Gryaabs transporttunnlar

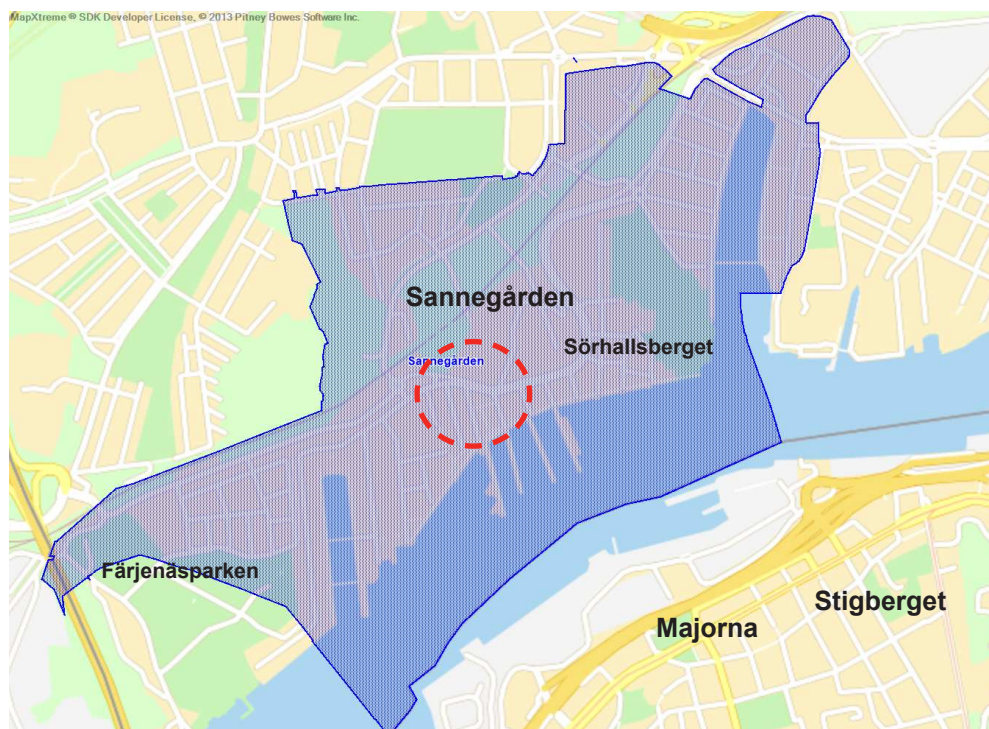
0 200 400 m
© Lantmäteriet, Geodatasamverkan

Figur 1. Skyddad, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom projektens påverkansområden.

Historisk översikt

Områdets utveckling

Stadsdelen Sannegården är döpt efter egendomen Sannegården som var en av de största i trakten och som 1734 blev biskopssäte. Marken längs med älvstranden präglades under 1700-talet av trankokerier och salterier med tillhörande sjöbodas, magasin och bryggor. 1853 anlades den verkstad som är ursprunget till Eriksbergs mekaniska verkstad, och Sannegårdens strandområde började så smått att industrialiseras.

Figur 2. De berörda miljöerna ligger i stadsdelen Sannegården som sträcker sig mellan Sörhallsberget i öster och Kvarnberget i Färjenäsparken i väster. Den röda cirkeln markerar de berörda miljöernas lokalisering. (Karta från Göteborgs stadsbyggnadskontor)

År 1900 anlades Göteborgs Ris- och Valskvarn öster om Eriksbergs mekaniska verkstad och 1903 inrättades Krokängsparken väster om Bratteråsberget. Krokängsparken var Göteborgs första Folkets park och drevs av Göteborgs Socialdemokratiska arbetarkommun.

1908 införlivades stadsdelen Sannegården i Göteborgs stad och Sannegårdshamnen började då anläggas i Sannegårdsviken mellan Sörhallsberget och Slottsberget. Hamnen var planerad som massgodshamn för järn, kol och trävaror. I samband med hamnutbyggnaden anlades även en hamn- och industrijärnväg från Sannegården till Tingstad, där den anslöt till Bohuslänslanan. Hamnen och järnvägsförbindelserna skapade bra förutsättningar för industrietablering och 1914-15 etablerades ännu en kvarn i Sannegården: Mårten Perssons Valskvarn. Då anlades även ett industrispår mellan kvarnen och Sannegårdens station. Kvarnen byggdes ut i omgångar fram till 1950-talet och blev ett viktigt landmärke på älvstranden, men främst var det Eriksbergs Mekaniska Verkstad som kom att prägla området. Arbetarbostäder för de anställda uppfördes norr om varvet på 1910- och 1940-talet och varvsområdet utökades succesivt åt väster fram till 1970-talet då det slutligen upptog hela strandområdet mellan Sörhallsberget och Kvarnberget. Eriksberg avvecklades 1979 och Juvelkvarnen, som Mårten Perssons valsquvarn nu bytt namn till, lades ned år 2000. Därefter har omfattande rivningar genomförts och området präglas nu av bostadsbebyggelse från 1990- och 2000-talet.

Figur 3. Sannegården 1873. Uppe i högra hörnet syns biskopssätet Sannegården och i mitten av kartan tomten för Eriksbergs mekaniska verkstad.

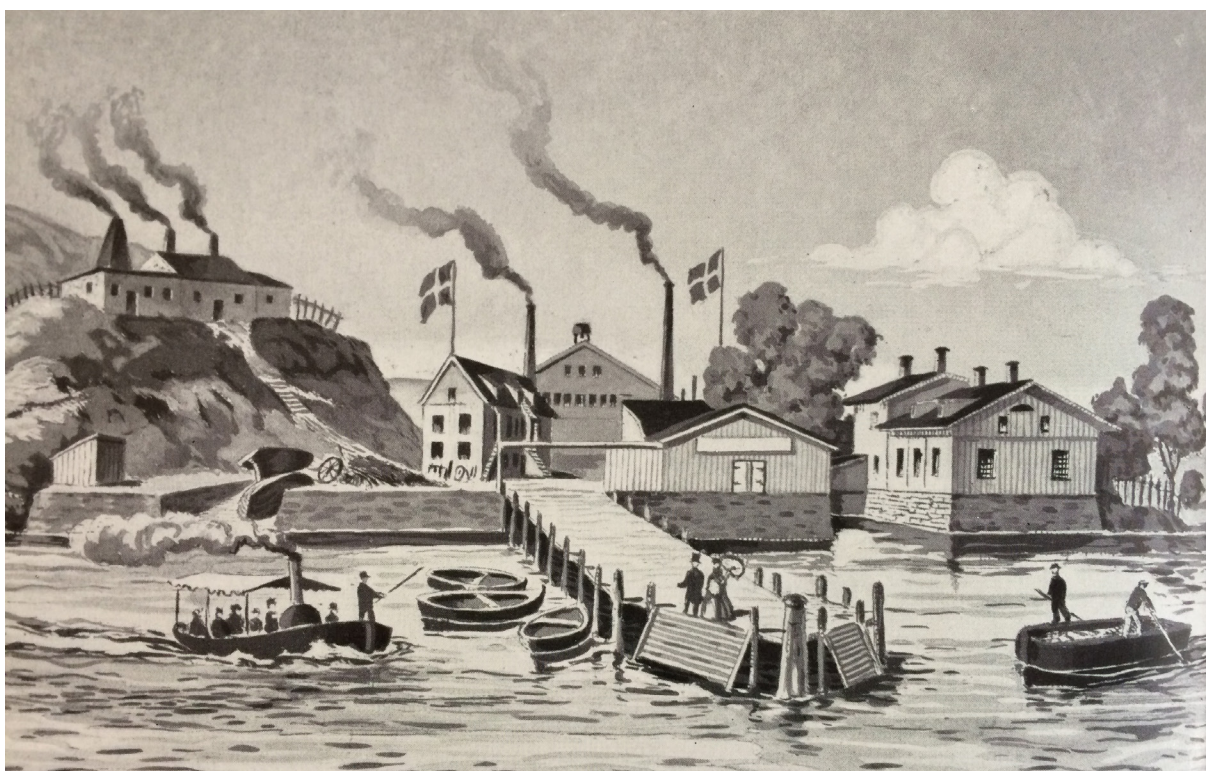

Figur 4. Sannegården 1910. Eriksbergs mekaniska verkstad har expanderat och Sannegårdshamnen är färdigbyggd.

Eriksbergs mekaniska verkstad

Eriksbergs mekaniska verkstad startade sin verksamhet i en gammal smedja på tomten Eriksberg år 1853. Företaget hette då Ericsbergs Metall- och Tackjärnsgjuteri och produktionen bestod av fartygstillbehör och andra verkstadsprodukter såsom ugnar och ornament i gjutjärn och smide. I viss mån utfördes även reparationer av segelfartyg. Från 1870-talet började byggnadsgjutgods att tillverkas, bl.a. flera av Göteborgs kanalbroar samt Hisingsbron. 1873 byggdes det första fartyget och 1876 bytte företaget namn till Eriksbergs Mekaniska Verkstad AB. Då hade Eriksberg 180 anställda. Under 1880-talet och framåt koncentrerades produktionen alltmer till varvsverksamhet med fokus på reparationer. Nyttillverkning skedde främst av skärgårdsbåtar och mindre lastfartyg. Samtidigt med varvsverksamheten fortsatte dock Eriksberg med tillverkningen av gjutgods. Den mångfacetterade produktionsinriktningen var typisk för verkstads- och varvsindustrin vid den här tiden. Under 1800-talets andra hälft var Eriksberg ett litet varv men det utgjorde samtidigt Göteborgs tredje största efter Götaverken och Lindholmens varv.

Första världskriget innebar startpunkten för den svenska varvsindustrins framgångar under 1900-talet. En viktig orsak var att de svenska rederierna nu blev tvungna att göra sina nybeställningar inom landet istället för hos varven i främst England och Tyskland. Det gick även bra för de svenska rederierna under perioden och det märktes bland annat genom att rederiet Tirfing 1915 köpte upp både Götaverken och Eriksberg. Genom ägarbytet tillfördes nytt kapital till Eriksberg och flera investeringar gjordes som drev på företagets utveckling. Bland annat byggdes nu varvets och landets första flytdocka samt två nya stapelbäddar i betong. 1922 uppfördes den maskinverkstadshall som nu kallas Eriksbergshallen. Fram till den här tiden hade varvet varit litet i jämförelse med Lindholmens varv och Götaverken men nu växte det snabbt och flera stora fartyg tillverkades. Den viktigaste framgången var tankfartyget Dalfonn som med sina 13 465 ton var det största fartyget som dittills byggts i Skandinavien. 1930 var antalet anställda uppe i 2100.

Figur 7. Tidig målning över Eriksbergs Mekaniska Verkstad, troligtvis 1860-tal. Fabriksbyggnaderna till vänster i bild tillhör verkstaden.

Figur 8. Stapelbåddar runt 1950.

Figur 9. Vy över varvet och dockorna från sydväst. 1964.

Mellan åren 1940-48 skedde en stor expansion och varvet byggdes ut åt väster, mellan nuvarande Blå hallen och bockkranen. Produktionen inriktades på sektionbygge, en metod som bygger på svetsteknik och att fartygen byggs i delar som sedan sammanfogas på fartygsbäddarna. För den nya verksamheten byggdes ett flertal nya byggnader, bland annat en plåtverkstad, en svetshall, en förrådsbyggnad, tre stapelbäddar, ett dockhus, flera nya kranar och en ny kontorsbyggnad placerad väl synlig på ett bergskrön norr om varvet. Efterkrigstiden innebar stora ordrar från bland annat den norska flottan och nu inföll varvets storhetstid. Metoden med sektionbygge var rationell och tidseffektiv, och varvet blev nu ett av de modernaste i världen. 1953 hade Eriksberg 4000 anställda. Företagets framgångar sammanfaller med den svenska varvsindustrins storhetstid som sträcker sig mellan 1945-1973. När det går som bäst står de svenska varven för 10 procent av världsproduktionen.

1959 byggdes torrdockan. Den förlängdes 1969 och då tillkom även bockkranen. 1962 uppfördes en ny maskinverkstad (nuvarande Blå hallen) bredvid den gamla. I början av 1970-talet blev det tydligt att varvskrisen hade nått Eriksberg. Företaget hade dålig ekonomi och köptes så småningom upp av staten, för att 1979 helt avvecklas.

Sedan avvecklandet har området genomgått en ombyggnad till bostads- och kontorsområde. Omfattande rivningar har genomförts inom varvsområdet och av de byggnader som bevarats har flera genomgått ombyggnationer. Kring varvsbebyggelsen har en stor mängd nya kontors- och bostadshus uppförts.

Juvelkvarnen

1914-15 startade det Kristianstadsbaserade företaget Mårten Persons Valskvarn en kvarn i Sannegården i Göteborg. Industriella kvarnar för stordrift var något som blev vanligt i slutet av 1800-talet i Sverige, bland annat på grund av befolkningsökning och ökad spannmålsimport. Tidigare hade mjölmalning bedrivits vid så kallade tullkvarnar, d.v.s. småskaliga vatten- och vinddrivna kvarnar på landsbygden där bönderna mot en avgift kunde få sin säd mald. De nya kvarnanläggningarna kom att kallas handelskvarnar och det är med dessa mjölproduktionen får den form den har idag, där kvarnägarna köper in säd som mals till mjöl och sedan säljs under kvarnens namn. Utvecklingen inom kvarnnäringen gjorde att flera stora anläggningar byggdes i de syd- och mellansvenska hamnstäderna och Göteborg var inget undantag.

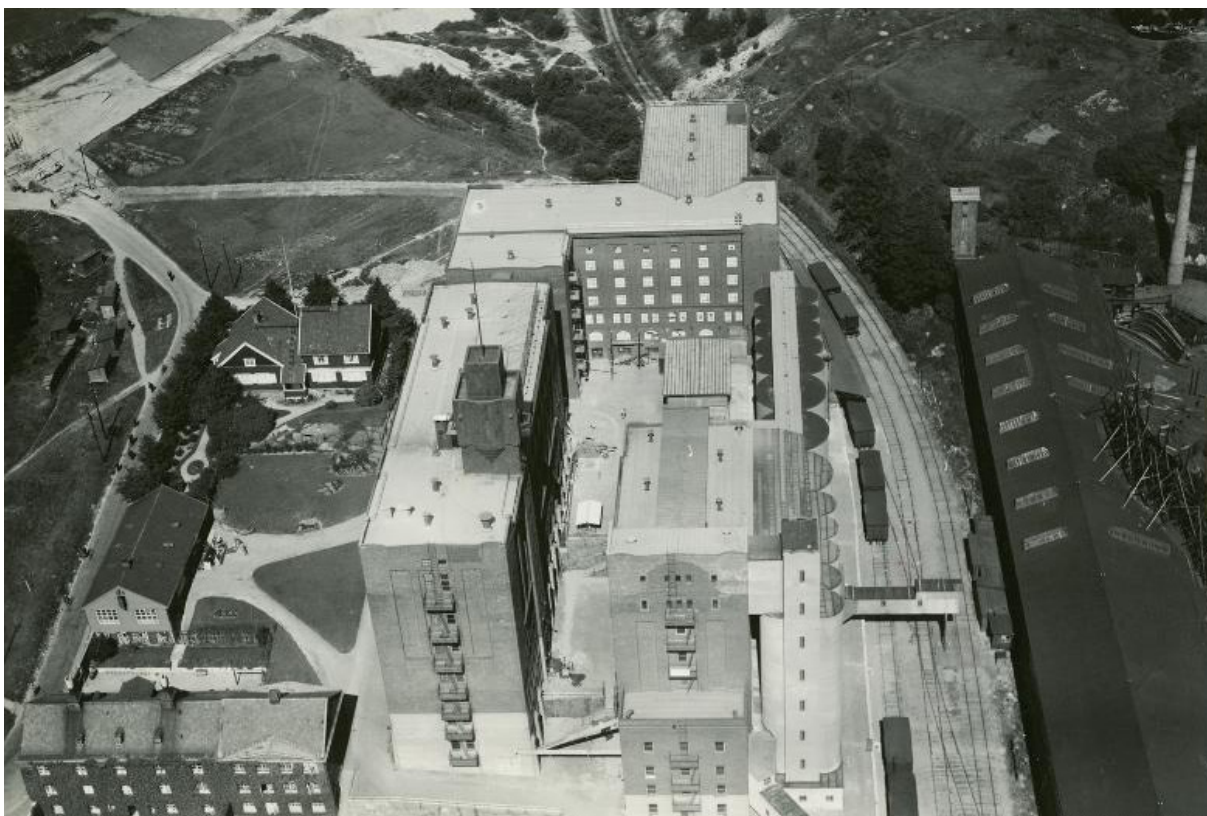

Figur 10. Foto från 1915 som visar de nyuppförda byggnaderna.

Genom att etablera sig i Göteborg kom Mårten Persons Valskvarn nära de svårbearbetade marknaderna i Värmland och Bohuslän, man fick goda förutsättningar att köpa prisvärd spannmål från de omkringliggande odlingsmarkerna och man fick tillgång till en transocean hamn. Tre byggnader uppfördes för verksamheten: en kvarnbyggnad, en spannmålssilo och ett magasin. Som arkitekt anlätades Kristianstads stadsarkitekt Per Lennart Håkansson. Byggnaderna placerades så att de bildade en fyrkant som slutits mot norr och mellan dem lämnades gott om utrymme för framtida utbyggnader. Bebyggelsen fick en enhetlig utformning och kom att präglas av höga, kvaderindelade och ljust putsade sockelvåningar som kontrasterade mot tunga, rödbruna tegelfasader. Stilen kan liknas vid en blandning av svensk nationalromantik och amerikansk merkantil arkitektur kring sekelskiftet. Kvarnen var eldriven redan från start, något som i början av 1900-talet var ovanligt.

Genom åren kom kvarnen att byggas ut flertalet gånger. Några mindre tillägg i form av bland annat maskinhus och portvaktstuga gjordes redan 1915 men den första större tillbyggnaden skedde 1917 då en kompletterande silo uppfördes öster om den ursprungliga silon. Silon kom att kallas Silo 2 och detta var troligen den första cylinderformade spannmålssilon av armerad betong som uppfördes i Sverige. Silon avfärgades i en röd kulör. 1921 uppfördes ett kombinerat kontors- och bostadshus i hårdbränt tegel. Kontorsbyggnaden fick en tillbyggnad för matsal, duschar och omklädningsrum 1926.

1924 köptes kvarnanläggningen upp av KF som kom att driva kvarnen genom sitt dotterbolag AB Tre Lejon. Kvarnens produktion ökade och behovet av mer lagringsutrymme gjorde att man 1925 byggde

Figur 11. Anläggningen kring 1949. Lägg märke till silorören öster om den ursprungliga silon samt järnvägen som ansluter till anläggningen.

Figur 12. Foto från 1990-talet. Juvelkvarnen så som den såg ut i sin fulla utbyggnad före rivningarna. Kvarnen präglades då starkt av de vita silorören.

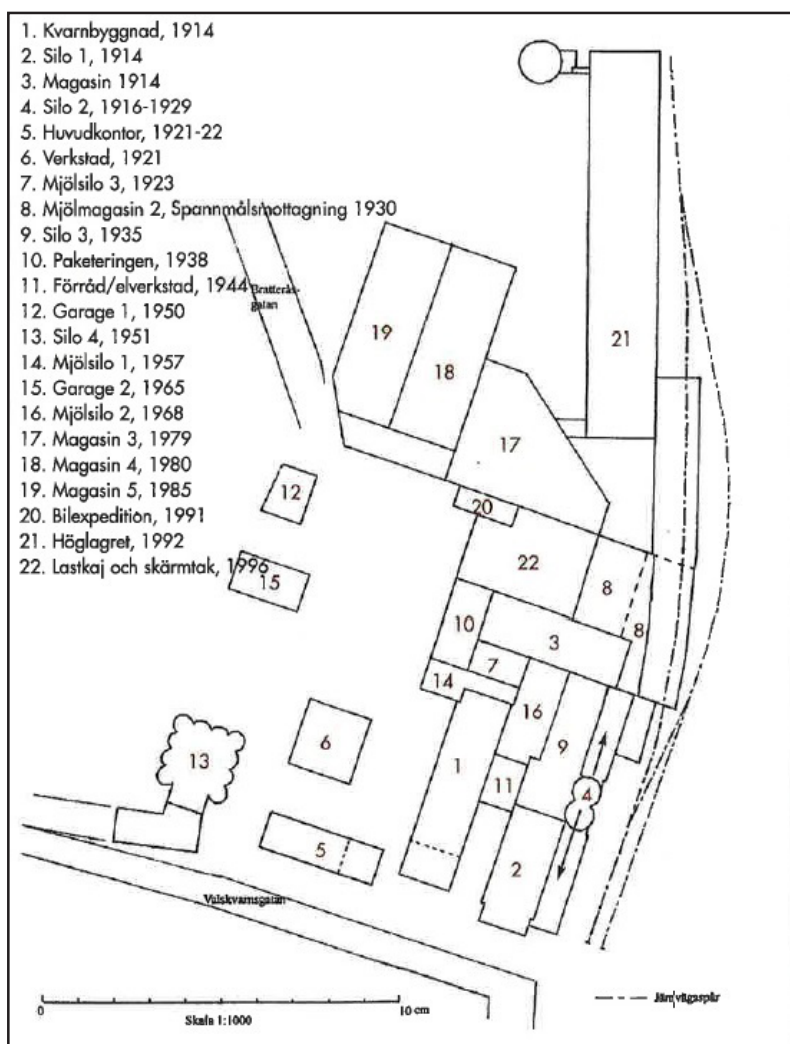
till anläggningen med tio nya silocylindrar norr om Silo 2. Bara några år senare byggdes siloraden till med ytterligare tio cylindrar. 1930 tillbyggdes magasinet åt norr med ytterligare en mjölmagasinsbyggnad och en spannmålsmottagning. En tillbyggnad för paketering uppfördes på magasinets västra sida 1938.

1935 uppfördes in mot gården ännu en siloanläggning med tio cylindrar. Den totala lagringsförmågan var nu 18 000 ton. Därefter dröjde det 15 år innan det var aktuellt med en ny kapacitetsökning, men då gjordes en rejäl investering och en siloanläggning med 16 cylinderformade behållare och plats för

11 000 ton uppfördes. Den nya silon uppfördes dessutom en bit bort från den övriga anläggningen för att möjliggöra framtida utbyggnad. Kvarnens tidigare betongsilor hade ritats av ingenjörer vid Byggnadstekniska byrån men nu anlätades Olof Thunström som anses vara en av KF:s arkitektkontors mest välmeriterade arkitekter. Silo 4 som den nya silon kallades var troligtvis funktionalistiskt vit redan från början och inte rödfärgad som de tidigare.

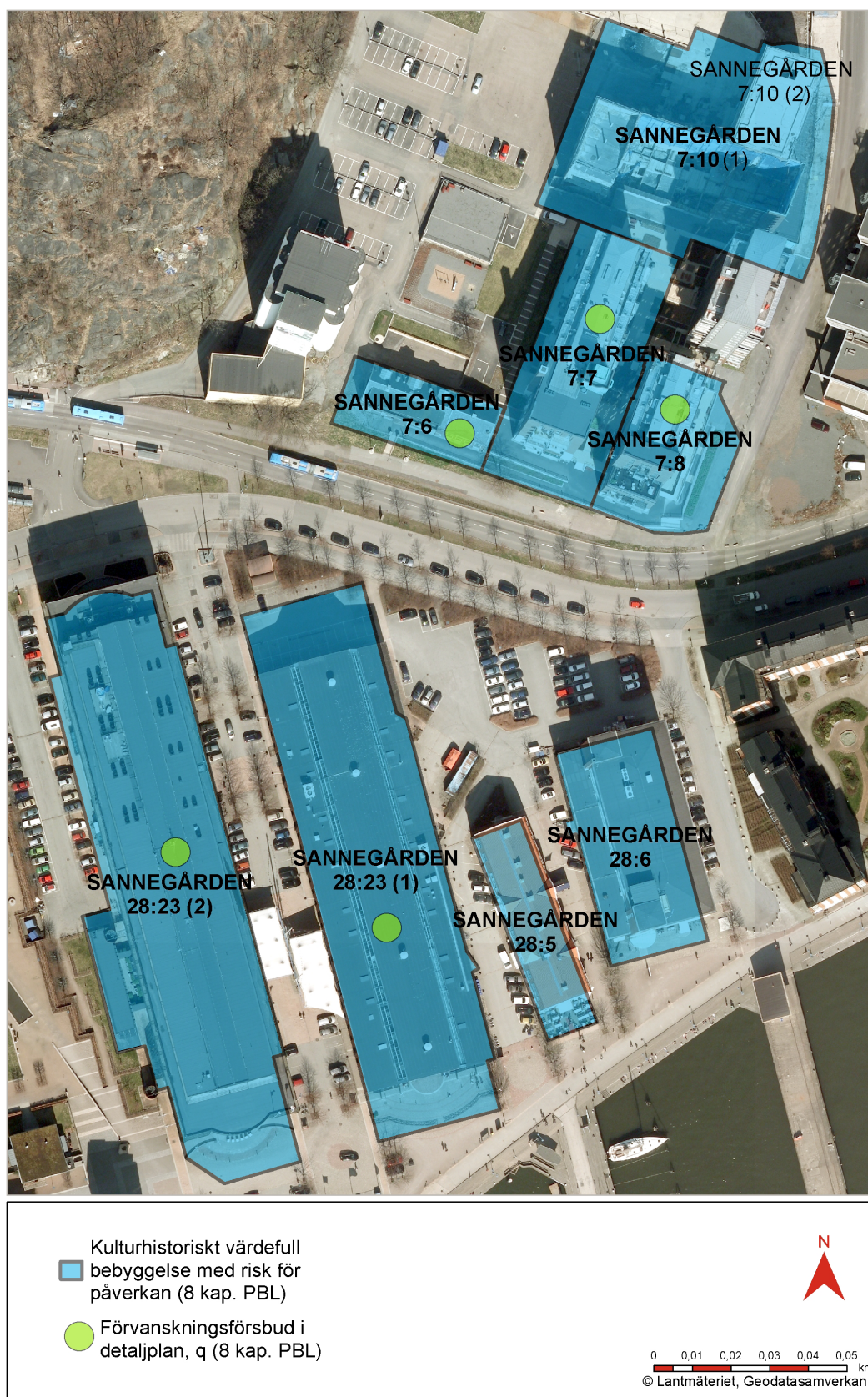
I slutet av 1960-talet skedde en omorganisation inom KF och kvarnen bytte nu namn till Kvarn AB Tre Kronor, Göteborgskvarnen. Kvarnen var nu enbart en produktionsenhet som lydde under Kvarnen Tre Kronor i Stockholm. 1973 skedde ännu en omorganisation och verksamheten bytte namn till Kvarn och Bageri AB Juvel. 1991 lades Tre Kronor i Stockholm ned och Juvelkvarnen i Göteborg tog då över rollen som huvudkvarn inom företaget. Under perioden uppfördes två mjölsilos och ett garage på 1960-talet samt tre magasinsbyggnader på 1970- och 80-talet. På 1990-talet var det främst ett stort höglager som tillkom.

År 2000 tog KF beslutet att lägga ned kvarnverksamheten i Göteborg och maskinpark samt kundavtal såldes till konkurrenten Cerealia. Fastigheten såldes separat till byggföretaget JM som har stått för en stor del av exploateringen av Eriksberg under det sena 1900-talet. Sedan nedläggningen har stora förändringar skett på kvarnfastigheten. Området är nu omvandlat till bostadsområde där enbart de äldsta byggnaderna har bevarats. Kvarnen, Silo 1 och Mjölmagasin 2 har byggts om och inretts med bostäder. Magasin 1 var med befintlig stomme inte möjliga att bygga om till bostäder så istället demonterades och återuppbbyggdes den. Ny bostadsbebyggelse har även tillkommit på området.

Figur 13. Anläggningens utbyggnad.

Skyddad bebyggelse

Figur 14. Skyddad, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom projektens påverkansområden.

Karaktärisering

Nedan karaktäriseras de skyddade byggnader som riskerar att påverkas av projekten.

Eriksbergs mekaniska verkstad

Sedan Eriksbergs mekaniska verkstad lades ned har omfattande förändringar skett på varvsområdet. Successivt har spåren efter varvsverksamheten blivit färre och under 1990- och 2000-talen har stora ytor bebyggts med moderna bostads- och kontorshus i 5-7 våningar. Området närmast älven upplevs nu i huvudsak som ett utpräglat bostadsområde men i den östra delen längs med vattnet finns fortfarande fyra före detta varvsbyggnader kvar som berättar om tiden då varvsverksamhet bedrevs på platsen. Byggnaderna ligger parallellt uppradade bredvid varandra med kortsidorna vinklade ut mot älven. Framför löper en kajpromenad och ut i vattnet ligger fyra pirar. De fyra byggnaderna är av vitt skilda karaktär: en maskinhall från 1920-talet, en maskinhall från 1960-talet, en kontorsbyggnad i trä samt en förrådsbyggnad i tegel från 1940-talet. Tillsammans med andra spår såsom de bevarade pirarna, torrdockan, Eriksbergskranen och huvudkontoret från 1940-talet hjälper byggnaderna till att lyfta fram områdets historia och ge karaktär till en annars relativt homogen miljö.

Figur 15. De fyra varvsbyggnaderna sedda från dockpiren.

Gamla maskinhallen (Eriksbergshallen) - Sannegården 28:23 (1)

Maskinhallen köptes in från Tyskland och monterades upp på platsen 1922. Den byggdes om till utställningshall 1992 och då revs och återuppbyggdes ytterväggarna. Stommen behölls. Byggnaden har ett mycket karaktäristiskt utseende och är avfärgad i en brun-orange kulör. På gaveln ut mot älven står texten "Eriksbergs mek. verkstad – Shipbuilders engineers and repairs" skrivet med svarta versaler och ett brutet takfall ger byggnaden en säregen form. På den norra gaveln lyder texten: "1922 - 1992 – Eriksbergshallen". Fasaderna är slätputsade. Gavlarna delas in i ett rutnätsmönster av slätputsade band i en något ljusare kulör och bryts upp av nio stora småspröjsade fönster samt en stor glasad port. I det brutna takfallet finns långa fönsterband som släpper in ljus i lokalerna som i huvudsak har full takhöjd. Regelbundet placerat på långsidorna löper höga och smala fönsteröppningar och ovanför dessa löper en rad av små kvadratiske fönster. Fönstren skiljer sig från de ursprungliga som var kvadratiske och småspröjsade precis som gavelfönstren. Idag fungerar Eriksbergshallen som evenemangslokal.

Figur 16. Eriksbergshallen från söder.

Figur 17. Västra långsidan, Eriksbergshallen.

Nya maskinverkstaden (Blå Hallen) - Sannegården 28:23 (2)

Nya maskinverkstaden uppfördes som maskinverkstad 1962 och byggdes om till hotell och kontor 1991-93. Byggnaden är 7 1/2 våningar hög och utförd i rött tegel som på långsidorna bryts upp av stora partier av tonat glas placerat i ett i oregelbundet mönster. Fönstren i resterande del av tegelfasaderna är små och kvadratiska. De två övre våningsplanen är av svart plåt och tonat glas och har loftgångar som löper längs med hela byggnaden. Gaveln ut mot älven präglas av en postmodernistisk entré med ett blått halvcirkelformat tak som bärs upp av röda pelare. De två övre, glasade våningsplanen kragar ut i en halvcirkelform på gaveln.

Figur 18. Blå Hallen från söder.

Figur 19. Blå Hallen från sydväst.

Huvudförrådet (Sjöporten) - Sannegården 28:6

Byggnaden uppfördes 1945 som förråd åt varvet men är numera ombyggd för bl.a. kontor och butiker. Den är utförd i rött tegel och består av en högre och en lägre del där den västra delen är fyra våningar hög och den östra byggnadsdelen sex-sju våningar hög. Trapphusen på respektive gavel är utformade som separata tornliknande byggnadsdelar som skjuter upp en extra våning. Byggnadsdelarnas varierande höjd ger gavlarna ett karaktäristiskt utseende. Ursprungligen präglades gavelfasaderna åt både norr och söder av två stora portar som numera ersatts av entréer och fönsterytor. Nya fönster har tagits upp och fasaderna på den högre byggnadsdelen präglas idag av långa sammanhängande fönsterband. Lågdelen har regelbundet placerade kvadratiska fönster. Även på trapphusen har nya fönster tagits upp. Åt söder ger två runda fönster trapphusgaveln ett intressant uttryck. Byggnaden kallas idag för Sjöporten och namnet är skrivet med svarta versaler på den södra fasaden.

Figur 20. Huvudförrådet från söder.

Figur 21. Huvudförrådet från öster.

Gamla huvudkontoret - Sannegården 28:5

Villan uppfördes som huvudkontor åt varvet 1916. Tillbyggnader har gjorts åt norr 1929 och 1939. Byggnaden flyttades till sin nuvarande plats 1991, ursprungligen låg den ca 50 meter åt öster.

Den 2 ½ våningar höga trävillan är klädd i grå locklistpanel med vita knutar med kapitälavslut. Byggnaden har brutet takfall. I det östra takfallet finns två spetsiga frontespiser i jugendstil. På den västra sidan finns en frontespis samt ett kvadratisk torn. Tornet tillkom som arkiv 1939 men har sedan dess byggts om. Symmetriskt placerade under frontespiser och torn finns på vardera sida två entréer. På den södra gaveln har en entré och en veranda tillkommit. På byggnadens sydöstra hörn sitter ett bur-språk som ursprungligen hörde till direktörens kontor. Fönstren är i huvudsak tvålufts-fönster indelade med spröjs i tre rutor per luft. De ursprungliga fönstren var av smårutstyp. På den södra gaveln finns ett lunettfönster. Idag inrymmer byggnaden hotell och restaurang.

Figur 22. Före detta Huvudkontoret från söder.

Figur 23. Före detta Huvudkontoret från sydöst.

Juvelkvarnen

Juvelkvarnsområdet har de senaste åren genomgått stora förändringar då en anpassning skett från industri- till bostadsområde. Vid ombyggnaden av området har flertalet senare tillbyggnader rivits och de byggnader som bevarats är de tre ursprungliga byggnaderna från 1914, kontoret från 1922, mjölmagasinet från 1930, paketeringen från 1938 som är en tillbyggnad på det ursprungliga magasinet samt en verkstadsbyggnad från 1944 som sammanbinder den ursprungliga silon och kvarnen. Även Silo 4 från 1951 finns kvar, men den är planerad att rivas i samband med uppförandet av ett nytt bostadshus.

Rivningarna har gjort att området numera har återfått en mer ursprunglig karaktär där enbart de äldsta byggnaderna finns bevarade och där bebyggelsen är fristående placerad kring öppna gårdstomter. Samtliga byggnader är murade i mörkt tegel och utförda i en stil präglad av nationalromantik, 20-talsklassicism och funktionalism. De höga, mörka byggnadskropparna utgör en arkitektoniskt sammanhållen enhet som tillsammans med byggnadernas placering skapar en rumslighet som präglar gårdsmiljöerna mellan husen. Ut mot älven och omgivande gatunät utgör de ursprungliga Kvarn 1 och Silo 1 två betydelsefulla landmärken. Byggnadskropparna reser sig som tunga, vertikala bergväggar från gatuplanet och ger med sin enkla geometrisk präglade industriarkitektur ett monumentalt intryck. Kontorsbyggnaden från 1922 bryter av mot den övriga bebyggelsen med sin småskalighet men anknyter i övrigt till arkitekturen i stil och materialval. Silo 4 ligger något avskild från de övriga byggnaderna och bryter starkt av i fråga om stil och material med sin höga, vita och funktionalistiska byggnadskropp. På silons tak finns en stor skylt med texten "Juvel".

På platsen där Silo 3 tidigare stod, mellan Silo 1 och Magasin 1, har ett nytt bostadshus uppförts. Även norr om den ursprungliga bebyggelsen har flera nya bostadshus byggts. I den västra delen är stora ytor fortfarande outnyttjade eller så används de för parkering.

Figur 24. Juvelkvarnsområdet sett från söder.

Kvarnen - Sannegården 7:7

Kvarnbyggnaden från 1914 ligger i suterräng och är 6 1/2 - 8 1/2 våningar hög. Fasaden är murad med mörkt, handslaget tegel i kryssförband och har en ljusputsad betongsockel i två våningar. På taket finns ett kopparklätt vattentorn som ursprungligen var i tegel. Tegeltornet spelade stor roll i anläggningens arkitektoniska uttryck vid uppförandet och utfördes i utpräglat nationalromantisk stil med en tredelad uppbyggnad och krenelerat avslut. På byggnadens västra sida finns en skorsten. Kvarnbyggnadens fasad delas av på mitten av en murad gördelgesims och utkragande strävpelare löper runt byggnadens sockel. Dekoren är relativt återhållsam och liv i fasaden har främst åstadkommits genom att variera fönstrens utformning och placering, genom en uppdelning av fasaden i olika fält med hjälp av murade nischer samt genom hörnpartier som skjuter upp något över den övriga taklinjen. De murade nischerna ramar in byggnadens fönster och avslutas upptill med tandsnittslister. Fönstren är omväxlande rundbågiga, kvadratiska och rektangulära och i huvudsak småspröjsade. Åt väster och öster har varannan fönsterrad fått balkonger vid ombyggnationen till bostadshus. Åt söder har sju av våningsplanen fått balkonger placerade i par om två, vilket innebär att sydfasaden ut mot älven till stor del präglas av de moderna balkongerna. På gaveln har dock tidigare funnits brandtrappor i smidesjärn.

Kvarnens tidigare huvudentré ligger mellan kvarnbyggnaden och Silo 1 och nås via ett trappsystem från Valskvarnsgatan. Entrén är utförd i mjukt formad jugend och originalporten är bevarad. Framför trappsystemet finns en avsats ovanpå en grovhuggen naturstensmur. Mellan kvarnbyggnaden och Silo 1 ligger även en verkstadsbyggnad från 1944 som numera är ombyggd till bostad. Byggnaden är i tegel och den släta, funktionalistiska fasaden präglas av fyra höga fönster som släpper in ljus i rummet innanför som har full takhöjd.

Figur 25. Kvarnen från söder.
Trappsystemet mellan Kvarnen och
Silon skymtar mellan husen.

Figur 26. Kvarnen från väster.

Figur 27. Verkstadsbyggnaden.

Silo 1 - Sannegården 7:8

Silo 1 hör till de ursprungliga byggnaderna från 1914. Byggnaden ligger i suterräng och är i 8 1/2 våningar. Stilmässigt är kvarnbyggnaden och Silo 1 mycket lika med höga putsade sockelvåningar, fasad av mörkt handslaget tegel samt en återhållsam dekor. Gaveln ut mot älven hade ursprungligen ett rundat avslut upptill men när silon byggdes till 1929 fick den istället en utformning som liknade kvarnbyggnadens. På gaveln finns en fyra våningar hög, utskjutande byggnadsdel med ovanpåliggande terrass som omges av en tegelmur med en dekor av kvadratiska hålrum. På sydfasaden fanns tidigare brandtrappor i smide. I deras ställe har nu balkonger tillfogats. Även på öst- och västfasaderna har balkonger uppförts. Åt öster har nya trappor på betongfundament byggts där Silo 2 tidigare låg.

Figur 28. Silon från söder.

Figur 29. Silon från öster.

Magasin 1 - Sannegården 7:10 (1)

Magasin 1 är den tredje av de ursprungliga byggnaderna från 1914. Magasinet byggdes till åt väster 1938. Vid omvandlingen till bostadshus nedmonterades och återuppfördes byggnaden istället för att byggas om, då den äldre stommen inte var i tillräckligt gott skick för bostadsändamål. Byggnaden flyttades då även 80 cm, vilket har gett ett större utrymme mellan Magasin 1 och Mjölmagasin 2. Magasinet är 7 ½ våningar högt och den ursprungliga delen är precis som de andra två byggnaderna utförd i mörkt handslaget tegel. Byggnaden har en låg betongsockel och strävpelare i tegel löper runt byggnaden. Som på övriga byggnader delas fasaden in i nischer och på mitten löper en gördegesims. Fasaden avslutas av en mönstermurad taklist samt en tandsnittsfris. Något som skiljer magasinet från de andra ursprungliga byggnaderna är de ankarslut i smidesjärn som pryder fasaden. Vid ombyggnationen till bostadshus har balkonger placerats på de södra och östra fasaderna och längs med bottenplan åt söder löper en terrass. Tillbyggnaden från 1938 är i en mer avskalad, funktionalistisk stil och saknar den mönstermurning och dekor som präglar de andra byggnaderna, däremot pryds fasaden av ett antal naturstensdekorationer. Byggnadsdelen är även i en något ljusare röd kulör. Balkonger har uppförts även på denna del. Åt öster är magasinet sammanbyggd med Spannmålsmottagningen som hör till Mjölmagasin 2.

Figur 30. Magasin 1 från norr.

Figur 31. Magasin 1 från väster.
Denna del av byggnaden byggdes till 1938 och kallas Paketeringen.

Mjölmagasin 2 - Sannegården 7:10 (2)

Byggnaden uppfördes 1930 som mjölmagasin i samma stil som de ursprungliga byggnaderna på området, men är något enklare i sin utformning då strävpelare och ankarslut saknas. Byggnaden ligger norr om det befintliga mjölmagasinet. Magasinet är 11 ½ våningar högt åt öster och 7 ½ åt väster. Åt öster finns mot gatan nedanför berget en utskjutande byggnadsdel i fyra våningar som tidigare fungerade som magasinets spannmålsmottagning. Byggnaden har en svängd yttermur och ovanpå finns en terrass som löper längs med både Magasin 1 och Mjölmagasin 2. Nya balkonger har tillfogats byggnaden åt väster och öster.

Figur 32. Mjölmagasin 3 från väster (Magasin 1 till höger i bild).

Figur 33. Spannmålsmottagningen samt Mjölmagasin 3 från öster.

Huvudkontoret - Sannegården 7:6

Kontorsbyggnaden uppfördes 1921-22 och är utförd i hårdbränt tegel och med skiffertak. En tillbyggnad gjordes åt öster 1926, även den i hårdbränt tegel. År 1956 byggdes en vindsvåning på den ursprungliga byggnaden. Byggnaden ligger i suterräng och är i 2 1/2 - 3 1/2 våningar. Den ursprungliga delen har hörnkedjor och rusticering av murat tegel och fasaden pryds av byggnadsåret skrivet i smidesjärn. Fönstren var ursprungligen spröjsade tvålufts-fönster med tre rutor i vardera luft. Dessa är nu utbytta mot bruna tvålufts-fönster utan spröjs. Över huvudentrén finns ett senare tillkommet plåttak. Fönstret ovanför entrén kröns av en fronton i sten. På det norra takfallet finns två fönster av oxögetyp samt två takkupor och en frontespis. Oxögon fanns tidigare även på det södra takfallet.

Tillbyggnaden från 1926 har rusticerad bottenvåning och östvägg. Fönsteromfattningarna ovan bottenvåningen är gula och bryter av mot de mörka fasaderna. Fönstren var ursprungligen småspröjsade men består nu av tvålufts-fönster utan spröjs. Tillbyggnaden kröns av frontoner åt söder och norr. Huvudkontoret fungerar idag som platskontor åt byggföretaget JM som omvandlar Juvelkvarnen till bostadsområde.

Figur 34. Huvudkontoret från söder.

Figur 35. Huvudkontoret från norr.

Kulturhistoriskt värde

Eriksbergs mekaniska verkstad

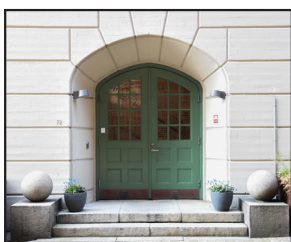
Sedan tidigt 1900-tal har Göteborg varit Sveriges ledande varvsstad, och varvsindustrin hade länge en betydande roll i Göteborgs utveckling. Spår från denna epok i stadens historia utgör därför viktiga delar av dess identitet. Tillsammans med Götaverken och Lindholmen hörde Eriksberg till stadens största varv och företaget var en viktig arbetsgivare som många göteborgare har en koppling till. Bevarade byggnader och anläggningar från varvet har därför höga samhällshistoriska, socialhistoriska och industrihistoriska värden.

Det gäller särskilt de av projekten berörda byggnaderna som genom sin samlade och ursprungliga placering vid älvstranden bildar en sammanhållen miljö som pedagogiskt förmedlar platsens historia. I synnerhet de två stora maskinhallarna är genom sin storlek viktiga för möjligheten att förstå varvmiljön. Eriksbergshallen har ett stort miljöskapande värde genom sitt karaktäristiska uttryck som mycket pedagogiskt berättar om områdets tidigare funktion. Med sin särpräglade karaktär och sitt läge ut mot älven är byggnaden ett av de viktigaste minnesmärkena över stadens varvsverksamhet. Nya Maskinverkstadens ursprungliga funktion är däremot något svårare att utläsa utan förförståelse då den genomgått stora ombyggnationer. Detsamma gäller för Gamla huvudkontoret och Huvudförrådet. Insatta i ett sammanhang kan byggnaderna dock tillsammans ge en god bild av varvets tidigare karaktär. Andra bevarade anläggningar i området, såsom stapelbädd, torrdocka, bockkran, pirar och maskinhallar, ger tillsammans en viss förståelse för det före detta varvets funktion och uppbyggnad rent tekniskt.

Juvelkvarnen

Genom omfattande rivningar av Juvelkvarnens anläggning har flera lager i kvarnens historia försvunnit, vilket försvårar läsningen av dess utveckling och sentida karaktär. Att de tre ursprungliga byggnaderna har bevarats innebär dock att kvarnens ursprungliga karaktär och funktion förtydligats vilket är positivt för förståelsen av hur en handelskvarn från tidigt 1900-tal kunde se ut samt för Juvelkvarnens ursprungliga gestaltning. De tre byggnaderna utgör tillsammans med Mjölmagasin 2 och kontorsbyggnaden en enhetlig anläggning som dominerar platsen, och bebyggelsen har ett högt arkitektoniskt och miljöskapande värde. Omsorgen om det arkitektoniska uttrycket och bebyggelsens stadsmässighet visar på den vikt som lades vid att industribyggnader vid den här tiden skulle representera företaget. Genom de stora ombyggnationer som gjorts av de tre ursprungliga byggnaderna, i synnerhet Magasin 1 som helt rekonstruerats, har mycket av de äldre ytskikten och materialen gått förlorade. Detta försvårar läsbarheten av byggnadernas ålder och ursprung som industri. Silo 4 som är planerad att rivas är idag den enda av de funktionalistiska silos som tidigare dominerade anläggningen som finns kvar. Den är viktig för förståelsen av anläggningens tidigare utbredning och funktion och har även ett arkitekturhistoriskt värde genom sin koppling till arkitekten Olof Thunström.

Anläggningen som helhet är en av de viktigaste industriella anläggningarna i Göteborgs historia och den har ett högt industrihistoriskt värde. Den är ett exempel på en av de många handelskvarnar som anlades i svenska hamnstäder kring sekelskiftet och den visar på utvecklingen inom kvarnnäringen som skedde vid denna tid då tullkvarnar ersattes av handelskvarnar. Kvarnen är även viktig ur ett industrihistoriskt perspektiv genom att den är ett exempel på en eldriven handelskvarn från 1900-talets början då eldrift var något nytt. Genom att ha varit en viktig arbetsplats och en betydande industri i staden är Juvelkvarnen socialhistoriskt och samhällshistoriskt värdefull.

Källförteckning

Tryckta källor

Andersson, Bertil, Fritz, Martin & Olsson, Kent (1996). Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling. 2, Från handelsstad till industristad 1820-1920. Stockholm: Nerenius & Santérus

Andersson, Bertil, Fritz, Martin & Olsson, Kent (1996). Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling. 3, Från industristad till tjänstestad 1920-1995. Stockholm: Nerenius & Santérus

Brunnström, Lasse, Norling, Bengt & Spade, Bengt (2002). Juvelkvarnen i Göteborg: en hörnpelare i svensk livsmedelsförsörjning 1915-2001. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum

Carlson, Gösta (2012). Krokäng: -steget före Liseberg. Göteborg: Ola Carlson form

Eriksson, Folke (1994). Lundby på Hisingen: från istid till nutid. Göteborg: Tre böcker

Teknisk Tidskrift / Årgång 78. 1948

Hellstrand, Per (red.) (2009). Eriksberg: varvet som byggde de största båtarna. Göteborg: Varvshistoriska föreningen i Göteborg

Lönnroth, Gudrun (red.) (1999-). Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande, del 1. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret

Rinman, Ture (1953). Eriksbergs mekaniska verkstad 1853-1953: ett sekel av arbete och inspiration. Göteborg: Eriksbergs mekaniska verkstad

Otryckta källor

Göteborgs stadsbyggnadskontors arkiv

Göteborgs stadsmuseums arkiv

Trafikverket, 405 33 Göteborg. Besöksadress: Kruthusgatan 17.
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 010-123 99 97

www.trafikverket.se